

УДК 343.139 (477)

Кузик Тарас Степанович
(аспірант ПВНЗ «Європейський університет»)
ORCID ID 0009-0005-7389-9963

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАОЧНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. У статті досліджено поняття, сутність та законодавче регулювання заочного кримінального провадження в Україні у контексті відповідності міжнародним стандартам прав людини. Аналізуються проблеми реалізації норм на практиці, зокрема забезпечення прав обвинуваченого та ефективність механізмів інформування. Розглянуто досвід зарубіжних країн та практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), які формують основні стандарти для заочного провадження. У роботі наголошується на необхідності вдосконалення правових процедур і підвищення ефективності правозастосування через використання сучасних технологій. Запропоновано рекомендації для поліпшення системи заочного кримінального провадження в Україні.

Ключові слова: заочне кримінальне провадження, права обвинуваченого, КПК України, ЄСПЛ, міжнародні стандарти, законодавче регулювання, ефективність правосуддя.

Постановка проблеми. Сучасні виклики, пов'язані з уникненням обвинуваченими участі у кримінальних провадженнях, потребують запровадження ефективних правових механізмів для забезпечення правосуддя. Заочне кримінальне провадження є інструментом, який дозволяє здійснювати судовий розгляд у відсутність обвинуваченого, але водночас викликає низку питань щодо дотримання принципів справедливого судочинства. Основною проблемою є забезпечення балансу між необхідністю швидкого вирішення кримінальних справ та дотриманням прав обвинуваченого, включаючи право на захист і можливість перегляду вироку після його явки. Особливого значення набуває питання відповідності національного законодавства України міжнародним стандартам, зокрема вимогам Європейської конвенції з прав людини, а також ефективності реалізації норм на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заочне кримінальне провадження є предметом значної уваги як на міжнародному, так і на національному рівнях. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у своїх рішеннях встановлює основні стандарти допустимості заочного розгляду, акцентуючи увагу на необхідності належного інформування обвинуваченого про судовий розгляд та забезпечення права на перегляд справи [6]. У вітчизняній юридичній літературі такі науковці, як Азаров Ю.І., Климчук М.П., досліджували аспекти законодавчого регулювання, однак проблеми реалізації цих норм на практиці залишаються недостатньо висвітленими [1]. Водночас питання ефективності правозастосовної практики, зокрема використання сучасних технологій для інформування обвинуваченого, а також роль адвокатів у заочному провадженні, потребують подальшого дослідження.

Мета статті. Метою статті є аналіз законодавчого регулювання заочного кримінального провадження в Україні у контексті міжнародних стандартів, дослідження проблем його реалізації на практиці та розробка рекомендацій для вдосконалення системи, спрямованих на забезпечення справедливого судочинства та дотримання прав обвинуваченого.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заочне кримінальне провадження є особливою формою кримінального процесу, яка виникла внаслідок необхідності забезпечення правосуддя за умов, коли обвинувачений фізично або навмисно ухиляється від участі у судовому процесі. Його основною метою є не лише розгляд справи за відсутності обвинуваченого, але й

збереження балансу між правами обвинуваченого, потерпілого та інтересами суспільства, яке вимагає ефективного реагування на правопорушення. Це поняття має багатоаспектний характер, охоплюючи як юридичні, так і соціально-етичні складові кримінального правосуддя[2]. Визначення заочного кримінального провадження формується на основі його правової природи, яка полягає у можливості розгляду кримінальної справи у відсутність обвинуваченого, якщо його неможливо залучити до судового розгляду через об'єктивні чи суб'єктивні причини. Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства України, заочне провадження здійснюється у разі, якщо обвинувачений належним чином повідомлений про розгляд справи, але свідомо ухиляється від явки до суду, або якщо його місцезнаходження невідоме. Це визначення також відображає основоположну ідею: навіть за відсутності обвинуваченого правосуддя має бути здійснене, а справа не може залишатися нерозглянутою [7]. Сутність заочного провадження полягає в тому, щоб забезпечити належний правовий порядок, коли участь обвинуваченого стає неможливою, але є вагомі підстави для продовження розгляду справи. Однією з основних рис цієї форми провадження є її винятковий характер, що обумовлюється принципами кримінального процесу: зокрема, принципом змагальності, рівності сторін та забезпечення права на захист. У зв'язку з цим заочне провадження потребує додаткових гарантій для захисту прав обвинуваченого, таких як обов'язкове інформування про всі процесуальні дії, надання йому захисника та можливість перегляду рішення суду після його появи [3].

Мета заочного кримінального провадження полягає у забезпеченні ефективності кримінальної юстиції за умов, коли обвинувачений свідомо чи несвідомо перешкоджає здійсненню правосуддя. Це дозволяє державі виконувати свої зобов'язання щодо боротьби зі злочинністю, водночас дотримуючись стандартів справедливого судочинства. Так, заочне провадження забезпечує вирішення кримінальної справи у межах розумного строку, запобігає затягуванню процесу та надає потерпілим можливість отримати правову сатисфакцію, не зважаючи на поведінку обвинуваченого. Окрім цього, заочне провадження має значний соціальний вимір. Воно покликане забезпечити суспільну довіру до системи правосуддя, демонструючи, що навіть за відсутності обвинуваченого суд може ухвалити справедливе рішення, яке базується на наявних доказах. У цьому контексті заочне провадження виконує профілактичну функцію, сприяючи недопущенню зловживання правом з боку обвинувачених, які намагаються уникнути відповідальності через ухилення від суду [5].

У правовій літературі також акцентується на необхідності розглядати заочне кримінальне провадження у межах дотримання стандартів Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), який встановлює, що таке провадження є допустимим за умови, якщо обвинуваченому надано можливість знати про судовий процес, мати ефективний правовий захист і отримати право на повторний розгляд справи після його явки. Таким чином, мета заочного провадження узгоджується із загальними принципами справедливого судочинства, спрямованими на баланс між правами обвинуваченого та інтересами правосуддя. Отже, заочне кримінальне провадження є важливим інструментом забезпечення правосуддя у складних умовах, що передбачає гнучкий, але водночас юридично обґрунтований підхід до вирішення справ за відсутності обвинуваченого. Його сутність визначається необхідністю підтримання балансу між ефективністю кримінальної юстиції, дотриманням прав учасників процесу та забезпеченням соціального порядку [6]. На відміну від загального кримінального провадження, заочне провадження передбачає специфічний правовий режим, який включає обов'язковість інформування обвинуваченого про хід процесу, надання йому захисника та можливість перегляду рішення після явки. Це пов'язано із принципами справедливого судочинства, що закріплені у міжнародних стандартах, таких як стаття 6 Європейської конвенції з прав людини. Водночас заочне провадження відрізняється від спрощених форм

провадження, наприклад, угоди про визнання винуватості, де акцент робиться на швидкості розгляду справи за участі сторін. Спрошене провадження також передбачає скорочену процедуру, але без втрати присутності обвинуваченого у процесі [6].

Співвідношення з іншими формами кримінального процесу проявляється також у питанні доказування. У заочному провадженні суд зобов'язаний діяти з особливою ретельністю, аналізуючи докази, оскільки обвинувачений фізично не може реалізувати свої процесуальні права. Це підвищує вимоги до суду щодо обґрунтування вироку, що відрізняє заочне провадження від загального, де обвинувачений має змогу безпосередньо брати участь у дослідженні доказів [2]. Таблиця 1. узагальнює основні аспекти співвідношення заочного провадження з іншими формами кримінального процесу.

Таблиця 1. Основні аспекти співвідношення заочного провадження з іншими формами кримінального процесу

Аспект порівняння	Загальне кримінальне провадження	Заочне провадження	Спрошене провадження
Наявність обвинуваченого	Обов'язкова	Необов'язкова, але з обов'язковим інформуванням	Обов'язкова
Мета	Забезпечення повноцінного розгляду за участі сторін	Розгляд справи за відсутності обвинуваченого	Прискорення розгляду за взаємною згодою сторін
Складність процедури	Повна процедура дослідження доказів	Спрошена, із залученням наявних доказів	Спрошена процедура
Гарантії прав обвинуваченого	Забезпечуються повною мірою	Гарантується право на захисника і перегляд	Гарантується можливість оскарження
Міжнародні стандарти	Відповідність загальним стандартам	Відповідність спеціальним стандартам ЄСПЛ	Відповідність стандартам для спрощених процедур
Швидкість розгляду справи	Залежить від складності справи	Відносно швидке, оскільки обвинувачений відсутній	Найвища через угоду сторін
Сфера застосування	Усі категорії кримінальних справ	Справи, де обвинувачений ухиляється	Неповажні злочини, угоди про визнання винуватості

Джерело: розроблено автором на основі джерел [2, 6]

Таким чином, заочне кримінальне провадження є унікальною формою процесу, яка має як спільні риси з іншими формами провадження, так і суттєві відмінності, що пов'язані із забезпеченням балансу між правами обвинуваченого та інтересами правосуддя. Його винятковий характер підкреслює потребу у підвищеній ретельності з боку суду та додаткових гарантіях для сторін процесу.

Міжнародні стандарти заочного кримінального провадження формуються на основі фундаментальних принципів прав людини, які закріплені у ключових міжнародно-правових

актах, таких як Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП) та інші документи. Вони спрямовані на забезпечення балансу між потребами правосуддя і правами обвинуваченого, який не бере участі у судовому процесі. Особлива увага у таких провадженнях приділяється захисту прав підсудного, який, будучи фізично відсутнім, може зазнати обмеження у своїх можливостях реалізувати право на захист. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) відіграє провідну роль у формуванні стандартів заочного провадження, що відображено у його рішеннях щодо справ, пов'язаних із відсутністю обвинуваченого у судовому процесі. ЄСПЛ послідовно підкреслює, що заочне кримінальне провадження є допустимим лише за умови дотримання певних критеріїв. По-перше, обвинувачений має бути належним чином повідомлений про судовий розгляд. Це включає не лише інформування про сам факт провадження, але й надання достатньої інформації, щоб обвинувачений мав реальну можливість підготувати свій захист. По-друге, йому повинно бути надане право на перегляд справи у разі, якщо він зможе довести, що його відсутність мала поважні причини [6].

Яскравим прикладом є справа "Колосовський проти Естонії", у якій ЄСПЛ встановив, що відсутність обвинуваченого у процесі не є автоматичним порушенням права на справедливий суд, якщо обвинувачений був повідомлений про розгляд справи і добровільно вирішив у ньому не брати участі. Водночас у справі "Сейдович проти Італії" Суд визнав порушення статті 6 ЄКПЛ, оскільки обвинуваченого не було належним чином повідомлено про дату та місце судового розгляду, що позбавило його можливості ефективного захисту. Практика ЄСПЛ також підкреслює важливість участі захисника у заочному провадженні. Суд у низці рішень наголошував, що обов'язок держави забезпечити обвинуваченому доступ до адвоката є ключовим елементом справедливого судочинства, навіть якщо обвинувачений не бере участі у процесі. Наприклад, у справі "Пеліссьє і Сассі проти Франції" ЄСПЛ вказав, що держава повинна вживати активних заходів для забезпечення ефективності правового захисту [2].

Відповідність української практики міжнародним стандартам у сфері заочного провадження є предметом постійного аналізу та критики. Законодавство України формально враховує вимоги міжнародних норм, закріплюючи обов'язок повідомлення обвинуваченого про судовий розгляд та можливість перегляду вироку у разі появи обвинуваченого. Зокрема, стаття 381 Кримінального процесуального кодексу України передбачає можливість заочного провадження лише за умови, якщо обвинувачений належним чином повідомлений про розгляд справи. Крім того, у законодавстві визначено право на призначення адвоката у випадках, коли обвинувачений не може самостійно забезпечити свій захист [1]. Однак на практиці існує низка проблем, які ставлять під сумнів повну відповідність української практики міжнародним стандартам. Наприклад, у багатьох випадках механізми інформування обвинувачених виявляються недостатньо ефективними, особливо у випадках, коли особа знаходиться за межами України. Відсутність чітко прописаних процедур для підтвердження того, що обвинувачений дійсно отримав інформацію про судовий розгляд, створює ризики порушення права на захист. Також є випадки, коли перегляд справи після явки обвинуваченого стає формальним, а суди не завжди належним чином враховують аргументи сторони захисту [2].

Ще одним викликом є забезпечення ефективної роботи захисника у заочних провадженнях. Призначені адвокати часто не мають достатньо часу або ресурсів для якісної підготовки захисту, що негативно впливає на результативність судового розгляду. Цей аспект особливо актуальний у контексті рішень ЄСПЛ, які наголошують на активній ролі адвоката у процесі. Таким чином, міжнародні стандарти заочного кримінального провадження вимагають, щоб ця форма судочинства залишалася винятковою і застосовувалася лише за умови дотримання високих гарантій прав обвинуваченого. Українська практика у цьому контексті демонструє позитивні зрушення у нормативному регулюванні, але потребує вдосконалення у частині

реалізації процедурних гарантій, що забезпечують відповідність принципам справедливого суду, визначеним у практиці ЄСПЛ [6].

Законодавче регулювання заочного кримінального провадження в Україні базується на нормах Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) та інших нормативно-правових актах, які визначають процедуру, права та обов'язки учасників процесу, а також механізми забезпечення правосуддя за умов відсутності обвинуваченого. Ця форма провадження є порівняно новою для української правової системи, однак її актуальність значно зросла в контексті сучасних викликів, таких як війна, міжнародна злочинність та ухилення підозрюваних від правосуддя [4]. КПК України є основним нормативним актом, який встановлює порядок заочного кримінального провадження. Стаття 297-1 КПК України закріплює підстави для здійснення спеціального досудового розслідування, яке є першою стадією заочного провадження. Вона передбачає, що таке розслідування можливе лише у випадках, коли обвинувачений переховується від слідства і суду або перебуває за межами України та ухиляється від виконання процесуальних обов'язків. Стаття 323 КПК України регулює особливості судового розгляду у заочному порядку, зазначаючи, що провадження може бути здійснено лише за умови, що особа належним чином повідомлена про хід розгляду справи. Важливим аспектом є також передбачена можливість перегляду судового рішення у разі, якщо обвинувачений зможе довести, що його відсутність була обумовлена поважними причинами. Закон України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" також містить положення, що мають значення для заочного провадження. Цей закон встановлює особливі умови для здійснення правосуддя щодо осіб, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях, де їхня явка до суду об'єктивно неможлива. Водночас це законодавство передбачає додаткові механізми для забезпечення інформування обвинувачених, що є важливою умовою дотримання міжнародних стандартів [3].

На практиці реалізація норм про заочне провадження стикається з низкою викликів. Однією з ключових проблем є забезпечення належного повідомлення обвинуваченого про процес. Хоча закон вимагає, щоб особа була належним чином поінформована, механізми такого повідомлення не завжди є ефективними, особливо у випадках, коли особа перебуває за межами України або на тимчасово окупованих територіях. У таких випадках використовуються альтернативні способи інформування, наприклад, публікація оголошення у засобах масової інформації або на офіційних вебпорталах органів правосуддя. Проте такі методи часто піддаються критиці через низьку гарантію фактичного отримання інформації обвинуваченим. Іншою проблемою є забезпечення ефективного правового захисту обвинуваченого. КПК України передбачає обов'язкову участь захисника у заочному провадженні. Однак у реальності призначені адвокати нерідко стикаються з обмеженими ресурсами для підготовки захисту, а їхня участь має часто формальний характер. Це ставить під сумнів відповідність такої практики міжнародним стандартам, які вимагають не лише формального залучення адвоката, але й забезпечення його реальної ефективності у захисті прав обвинуваченого [9].

Ще однією особливістю є проблема перегляду рішень у разі явки обвинуваченого. Хоча законодавство передбачає можливість повторного розгляду справи, на практиці цей механізм часто ускладнюється процедурними перепонами. Зокрема, суди нерідко відмовляють у перегляді рішень, якщо обвинувачений не надає достатніх доказів поважності своєї відсутності. Крім того, реалізація заочного провадження потребує активного використання сучасних технологій для забезпечення прозорості процесу та доступу до правосуддя. Однак у цьому аспекті українська практика поки що відстає [10]. Використання відеоконференцв'язку, електронних повідомлень та інших технологій часто є недостатнім, що знижує ефективність і оперативність провадження [8].

Таким чином, законодавче регулювання заочного кримінального провадження в Україні відповідає основним міжнародним стандартам, однак його реалізація на практиці стикається з численними проблемами. Потреба у вдосконаленні процедур інформування, забезпеченні реального доступу до правового захисту та підвищенні ефективності механізмів перегляду рішень залишається актуальною. Подальша адаптація законодавства до сучасних умов і активне використання технологічних інновацій можуть значно підвищити ефективність заочного провадження та забезпечити дотримання прав обвинуваченого.

Висновки. Дослідження підтверджує, що заочне кримінальне провадження є важливим інструментом для забезпечення правосуддя у випадках ухилення обвинуваченого від участі у процесі. Українське законодавство загалом відповідає міжнародним стандартам, однак реалізація норм на практиці стикається з низкою проблем. Найбільш гострими є питання належного інформування обвинуваченого, забезпечення ефективного правового захисту та використання механізмів перегляду судових рішень. Рекомендовано вдосконалити процедури інформування обвинуваченого, посилити роль адвокатів у таких провадженнях та активізувати впровадження сучасних технологій. Подальше вдосконалення заочного провадження має бути спрямоване на створення балансу між інтересами правосуддя і правами учасників процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азаров Ю.І., Климчук М.П. Чи доцільне запровадження процедури спеціального досудового провадження та спеціального судочинства в Україні. Юридична наука. 2014. № 12. С. 134–140.
2. Баулін О. Спеціальне кримінальне провадження у контексті верховенства права. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2017. № 3 (15). С. 1–7. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2017/baulin.pdf>. 27
3. Власова, А. П. (2021). Заочне провадження у кримінальному процесі України. Актуальні питання реформування правової системи, 96-98. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/39700/1/H_Vlasova_Mkonf_2021_FPMV.pdf
4. Захарченко, О. В. (2015). Деякі аспекти заочного судового провадження у кримінальному процесі України. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/597fad66-36ce-4bea-b7be-d2d2d372f50e/content>
5. Назарук, О. І., & Кислюк, Р. Л. (2017). Актуальні питання кримінального провадження in absentia. Правова держава, (26), 144-148.
6. Пушкар П., Бабанли Р. Загальні питання розуміння і застосування практики ЄСПЛ. Т. 1 / П. Пушкар, Р. Бабанли ; за заг. ред. П. Пушкаря та Р. Бабанли. Київ : Норма права, 2022. 168 с.
7. Скрипник А. В. Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні : монографія. Харків : Право, 2022. 408 с.
8. Фільчаков О. Проблемні аспекти використання прокурором процесуальних повноважень під час спеціального досудового розслідування військових злочинів проти основ національної безпеки. Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні: Матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу. 14–15 березня 2024 р. Київ: Алерта, 2024. С. 275–279.
9. Ханін С. Законодавча невизначеність у здійсненні спеціального досудового розслідування. Юридична газета. 2024, 30 квітня. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/zakonodavcha-neviznachenist-uzdiysnenni-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya-sdr-.html>.
10. Цуцкірідзе М. С. Кримінальна процесуальна діяльність слідчого: теорія та практика : монографія. Київ : Правова єдність ; Алерта, 2020. 559 с.

REFERENCES

1. Azarov Yu.I., Klymchuk M.P. Chy dotsilne zaprovadzhennia protsedury spetsialnoho dosudovoho provadzhennia ta spetsialnoho sudochynstva v Ukraini. Yurydychna nauka. 2014. № 12. S. 134–140.
2. Baulin O. Spetsialne kryminalne provadzhennia u konteksti verkhovenstva prava. Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy. 2017. № 3 (15). S. 1–7. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2017/baulin.pdf>. 27

3. Vlasova, A. P. (2021). Zaochne provadzhennia u kryminalnomu protsesi Ukrainy. Aktualni pytannia reformuvannia pravovoi systemy, 96-98. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/39700/1/H_Vlasova_Mkonf_2021_FPMV.pdf
4. Zakharchenko, O. V. (2015). Deiaki aspekty zaochnoho sudovoho provadzhennia u kryminalnomu protsesi Ukraini. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/597fad66-36ce-4bea-b7be-d2d2d372f50e/content>
5. Nazaruk, O. I., & Kysliuk, R. L. (2017). Aktualni pytannia kryminalnogo provadzhennia in absentia. Pravova derzhava, (26), 144-148.
6. Pushkar P., Babanly R. Zahalni pytannia rozuminnia i zastosuvannia praktyky YeSPL. T. 1 / P. Pushkar, R. Babanly ; za zah. red. P. Pushkaria ta R. Babanly. Kyiv : Norma prava, 2022. 168 s.
7. Skrypnyk A. V. Vykorystannia tsyfrovoy informatsii v kryminalnomu protsesualnomu dokazuvanni : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 2022. 408 s.
8. Filchakov O. Problemni aspekty vykorystannia prokurorom protsesualnykh povnovazhen pid chas spetsialnogo dosudovoho rozsliduvannia viiskovykh zlochyniv proty osnov natsionalnoi bezpeky. Zakonodavchi aspekty protydii osoblyvo nebezpechnym zlochynam v Ukraini: Materialy mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu. 14–15 bereznia 2024 r. Kyiv: Alerta, 2024. S. 275–279.
9. Khanin S. Zakonodavcha nevyznachenist u zdiisnenni spetsialnogo dosudovoho rozsliduvannia. Yurydychna hazeta. 2024, 30 kvitnia. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/zakonodavcha-nevyznachenist-uzdiysnenni-specialnogo-dosudovogo-rozsliduvannya-sdr-.html>.
10. Tsutskiridze M. S. Kryminalna protsesualna diialnist slidchoho: teoriia ta praktyka : monohrafiia. Kyiv : Pravova yednist ; Alerta, 2020. 559 s.

Kuzyk Taras Stepanovych
(Postgraduate student of PVNZ "European University")

TITLE OF THE ARTICLE

Abstract. *The article examines the concept, essence and legislative regulation of absentia criminal proceedings in Ukraine in the context of compliance with international human rights standards. The problems of implementing norms in practice are analyzed, in particular, ensuring the rights of the accused and the effectiveness of information mechanisms. The experience of foreign countries and the practice of the European Court of Human Rights (ECHR), which form the main standards for absentia proceedings, are considered. The paper emphasizes the need to improve legal procedures and increase the efficiency of law enforcement through the use of modern technologies. Recommendations are proposed for improving the system of absentia criminal proceedings in Ukraine.*

Keywords: *absentia criminal proceedings, rights of the accused, CPC of Ukraine, ECHR, international standards, legislative regulation, efficiency of justice.*